

УДК 177.71(092):37-055.2(477.53)

**ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО**

Полтавський національний педагогічний університет  
імені В.Г. Короленка

## **РОЛЬ КНЯГИНИ ЄЛИЗАВЕТИ ВОРОНЦОВОЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ БЛАГОДІЙНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ**

У статті обґрунтовано зміст поняття «благодійність жінок», висвітлено досвід благодійної діяльності Єлизавети Воронцової (1792 – 1880 рр.). Досліджено біографічні сторінки життя княгині, проаналізовано основні напрями її благодійної діяльності, зорієнтовані на допомогу і підтримку дітям, жінкам, хворим, немічним.

*Ключові слова:* Єлизавета Воронцова, благодійність жінок, жіноче благодійне товариство, інститут шляхетних панянок, школа, історичний досвід.



*«Она имела только одно служение – служение Богу, один долг – долг сердца и повиновалась одному голосу – голосу милосердия. И везде, где вздыхал бедняк, – появлялась она. Где стонал больной, – помогала она. Где раздавались жалобы вдовицы, – она являлась утешительницей. Где плакала сирота, – она осушала ее слезы. Где стыдливая нищета конфузливо пряталась от глаз людских, – там отыскивал ее и являлся на помощь ей небесный ангел, называемый Елизавета Воронцова»*

*Швабахер*

**Постановка проблеми.** Жіноче начало української ментальності з давніх-давен міцно вкоренилося в суспільній свідомості нашого народу і яскраво проявляється у прагненні до ствердження в національно-державній ідеології країни. Особливе осердя жіночої ідентичності традиційно поєднувало образи «жінки-патріотки», «жінки-захисниці» національних інтересів, яка нарівні з чоловіками проявляла мужність і волелюбність, самостійність і відданість своїй державі, та «жінки-берегині» українського

роду, що вражала добротою і милосердям, співчутливістю й жертівністю. Саме такі жінки, з високими імперативами поєднання культу патріотизму і материнства, ставали активними учасницями широкої благодійності, формуючи ментальне консолідуюче ядро української нації, зберігаючи її традиції, освіту і культуру.

Про активну участь жінок у благодійності свідчить дослідження одного з найбільших у світі благодійних фондів Великої Британії «Charities Aid Foundation» (2014 р.), яке виявило, що жінки щедріші за чоловіків, їхні пожертви складають 30%, тоді як благодійні ініціативи чоловіків – значно менші. Кордоцентризм і висока духовність жінок мають переваги над прагматично-інвестиційним підходом до благодійності чоловіків. Ця статистика підтверджується й даними проекту «Роль жінок у розвитку благодійності» (2012 р.) Українського форуму благодійників: 84% усіх пожертв роблять саме жінки. На їхню вирішальну роль у благодійності вказує той факт, що майже 92% опитаних чоловіків зізналося про вплив жінок на їхнє прагнення й готовність займатися благодійністю. Серед ініціаторів створення благодійних фондів та організацій сьогодні виступають найвідоміші жінки України, зокрема: співачка, композитор, громадський діяч Руслана Лижичко (Міжнародний благодійний фонд «Український світанок»); олімпійська чемпіонка зі спортивної гімнастики Лілія Подкопаєва (Міжнародний благодійний фонд «Здоров'я поколінь»); президент агенції «Карин MMG» Влада Литовченко (благодійний фонд «Обдаровані діти – майбутнє України») та багато ін.

Як бачимо, жінки представляють різні сфери життя українського суспільства, благодійна діяльність яких спрямована на соціальний захист, підтримку вихованців дитячих будинків, охорону та зміцнення здоров'я, турботу про літніх людей, відродження національних традицій, розвиток культури й мистецтва, освітню галузь. Саме остання виступає з-поміж названих об'єктів доброчинності пріоритетною, оскільки сьогодні найбільш відчутно потребує розширення й зміцнення своєї матеріальної бази, капітальних фінансових вкладень як з боку державних, так і недержавних структур.

Отже, можемо з упевненістю констатувати, що сьогодні українські жінки проявляють активну участь у суспільно-громадському житті нашої країни і, зокрема, – розвитку благодійності, приватної ініціативи, меценатства. Саме це спонукає більшість науковців зосередити свою увагу на вивченні передумов розвитку вітчизняної доброчинної діяльності, її здобутках, досвіді відомих благодійників минулого.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасна історико-педагогічна оцінка розвитку явища благодійності репрезентована в працях як російських, так і українських учених. Увагу російських дослідників привертають педагогічні (С. Агуліна, Л. Лаврененко, О. Фищукова та ін.), історичні (І. Жданова, І. Павлова, Г. Ульянова та ін.), культурологічні (О. Кочнов, О. Полякова, О. Радзецкая та ін.), соціологічні (О. Воронова, А. Петрова, Л. Темнікова та ін.) аспекти благодійних практик.

Серед досліджень українських учених значний науковий інтерес становлять праці Ю. Гузенка, О. Доніка, С. Поляруш, Н. Товстоляк, І. Суровцевої та ін., які розглядали становлення й розвиток органів державної опіки, громадських благодійних об'єднань; розкривали роль меценатства в Україні переважно на регіональному рівні (Лівобережна Україна, Південь України, Середнє Придніпров'я, Харківська губернія) у XIX – на початку XX ст. Грунтовними дослідженнями з названої проблеми є докторські дисертації Н. Сейко «Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття)» (2009 р.), О. Друганової «Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII – початок XX століття)» (2009 р.), О. Ільченко «Благодійна діяльність жінок в освіті України (XVII – XVIII ст.)» (2014 р.).

Тож, продовжуючи серію публікацій, присвячених історії благодійності в освіті України відомих жінок XVIII – XIX ст., звертаємося до досвіду графині, найяснішої княгині, доньки відомого польського магната графа Франциска Ксаверія Браницького та графині Олександри Енгельгардт, сестри генерал-майора графа Владислава-Григорія Браницького, дружини генерал-губернатора Новоросійського краю і намісника Бессарабії Михайла Воронцова – *Єлизавети Ксавер'ївни Воронцової, уродженої Браницької (1792 – 1880 рр.)*. Отже, **метою даної статті** є ознайомлення читачів із цінним досвідом благодійної діяльності цієї непересічної жінки.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Перед вивченням біографії Єлизавети Ксавер'ївни та основних напрямів її благодійної діяльності вважаємо за доцільне розглянути сутність поняття «благодійність жінок». У нашому дослідженні обґрунтовуємо благодійність як історико-педагогічний, соціально значущий феномен релігійно-світського походження, що характеризується гендерною зорієнтованістю, інтеграцією у своїй педагогічній основі природного жіночого кордоцентризму і високої громадянської свідомості, виступає важливою домінантою суспільного прогресу, компонентом самобутньої культури українського народу, дієвим важелем розбудови і розвитку освіти. Саме під таке визначення можна «підвести» основні напрями благодійної діяльності Єлизавети Ксавер'ївни Воронцової.

Ця відома в історії жінка свого часу була нагороджена орденом Святої Катерини малого хреста (1823 р.), Єкатерининською стрічкою з великим хрестом (1850 р.), їй адресувалися листи О.С. Пушкіна (Храни мене, мой талисман», «Желание славы», «Талисман», «Прощание»). Проте незабутню славу Єлизаветі Воронцовій принесла її участь у благодійному русі, душею якого довгі роки вона була. На добродійні цілі княгиня витратила колосальну для того часу суму – близько трьох мільйонів рублів, вона заснувала й понад 20 років керувала Одеським жіночим благодійним товариством, фінансово допомагала й опікувалася Одеським і Закавказьким (у Тифлісі) інститутами шляхетних панянок, підтримувала заклади освіти і притулки для дітей-сиріт тощо.

Народилася Єлизавета Воронцова у вересні 1792 р. Як уже зазначалося, її батьком був відомий військовий і держаний діяч Речі Посполитої, представник знатного магнатського польського роду Франциск Ксаверій Браницький; матір'ю – Олександра Енгельгардт, володарка великих статків, племінниця найяснішого князя, генерал-фельдмаршала Григорія Потьомкіна [4]. У родині було п'ятеро дітей, два сини і три доньки. Єлизавета була наймолодшою з них.

У ранньому віці Єлизавета разом із матір'ю мешкала при дворі російської імператриці Катерини II. Надалі, після її смерті, своє дитинство і юність провела у маєтку батьків у Білій Церкві. Як і всі її брати та сестри, Єлизавета одержала прекрасну домашню освіту. Її вихованням безпосередньо займалася мати. У 1807 р. завдяки наближеності родини до імператорського двору Єлизавета разом із сестрою Софією стає фрейліною, проте не полишає дім. Олександра Енгельгардт довгий час опікувалася доньками, вважаючи, що, чим довший час вони будуть знаходитись подалі від впливів столичного життя, тим буде для них краще. Тож до 26 років Єлизавета жила разом із батьками у Білій Церкві.

У 1819 р. панна Браницька вперше вирушає у подорож до Європи. У Парижі вона зустрічає свого майбутнього чоловіка Михайла Воронцова – героя Вітчизняної війни, овіяного славою Бородінського бою, графа, у майбутньому генерал-губернатора та повноважного намісника Бессарабії, намісника на Кавказі, генерал-фельдмаршала, найяснішого князя, почесного члена Петербурзької академії наук. У посаг Єлизавета Ксавер'ївна одержала Мошногородищенський маєток Черкаського повіту Київської губернії, села Демківці та Почапінці Кам'янецького повіту Подільської губернії. Весілля відбулося у Парижі, посадженим батьком нареченої був герцог Веллінгтон. Імператриця Єлизавета Олексіївна, дружина Олександра I, в листі до батька Михайла Воронцова писала: «Молода графиня поєднує всі якості видатного характеру, до якого додаються принади її краси і розуму: вона створена, щоб зробити щасливим поважного чоловіка, який поєднає з нею свою долю» [1].

Окрім цих якостей, Єлизавета Ксавер'ївна була всебічно освіченою людиною, вона знала історію, особливо кінця XVIII – XIX ст., володіла знаннями з ботаніки, що дозволило їй керувати роботами у створенні ботанічних садів в Алупці, власне вивела кілька різних сортів троянд, яким надала імена відомих людей.

Родина Воронцових мала шестеро дітей, з яких четверо померло у ранньому віці.

У 1823 р. імператор доручає Михайлу Воронцову очолити Новоросійське і Бессарабське генерал-губернаторство. З цього часу родина Воронцових переїжджає до Одеси. Саме це призначення стало ключовим для них. Більш ніж півстолітнє життя Єлизавети Ксавер'ївни у цьому місті – це «безперервний ланцюг найрізноманітніших і найзворушливіших пам'ятників її християнської душі» [2]. Тут Єлизавета Ксавер'ївна назавжди залишила свій слід не лише завдяки красі і чарівності (з-поміж її пристрасних шанувальників був російський поет Олександр Пушкін, герой

Вітчизняної війни 1812 р. Микола Раєвський та ін.), але й завдяки гострому розуму, тактовності, милосердності і щирому серцю. Насамперед – це її благодійна діяльність, перші результати якої були по достоїнству оцінені імператором Миколою I у «Высочайшей Грамоте» на ім'я мешканців Одеси за піклування, надане ними армії всім необхідним під час російсько-турецької війни 1828 – 1829 рр., за влаштування шпиталів для поранених і хворих. Про найяснішу княгиню Єлизавету писали у відомих виданнях того часу – в «Русском архиве», «Историческом вестнике», «Вестнике Европы».

Зусилля Єлизавети Ксавер'ївни зосереджувались на фінансову підтримку (надання коштів благодійним товариствам, навчальним закладам, притулкам, богадільням) та організаційно-діяльнісню (розробка статутів; організація, головування і кервіництво благодійними товариствами, освітніми установами; підтримка своїм авторитетом, допомога «трусами рук своїх» тощо).

Щедротами княгині зміцнювалася і розвивалася Одеська Стурдзовська богадільня сердобольних сестер, піклувальницею якої упродовж майже двадцять років (з 1857 р. по 1876 р.) була Єлизавета Ксавер'ївна: пожертвування за цей період становили 120 тис. руб. [2]. У 1856 р. княгиня виявила бажання стати «серед сестер сестрою Єлизаветою» і часто брала участь у роботі богадільні як пересічна сестра милосердя – доглядала за хворими і старими, асистувала при проведенні операції й ін. [3].

Важливу роль княгиня відіграла в роботі Одеського жіночого благодійного товариства, яким керувала понад двадцять років. Товариство ставило за мету виховання і піклування про сиріт, опіку бідних, хворих, інвалідів. Особливо діяльність товариства проявилася під час лютування голоду. Так, у 1833 р. зусиллями товариства було нагодовано 4300 людей [2]. У спеціально облаштованих будинках, товариство надало притулок понад 400 безпритульних дітей, близько 400 особам було надано роботу [2].

У 1835 р. за підтримки товариства й за безпосередньої участі Єлизавети Ксавер'ївни (розробила статут товариства, надавала фінансові пожертвування) відкривається перший приватний дитячий притулок, який згодом став Будинком піклування сиріт. Зосереджуючи увагу на допомозі соціально незахищеним верствам населення, товариство організувало відділення для підтримки немовлят, старих і хворих жінок, людей іншої віри. Тож не випадково жіноче благодійне товариство на той час уважалося «розсадником благодійних установ у Одесі» [2]. На утримання товариства Єлизавета Ксавер'ївна надавала чималі грошові внески, також допомагала своїм впливом і авторитетом.

Княгиня Єлизавета була очільницею Жіночого благодійного товариства Св. Ніни у Тифлісі, Відділення Жіночого благодійного товариства Св. Ніни в Кутаїсі, Відділення Жіночого благодійного товариства Св. Ніни в Шемахе, Жіночого благодійного товариства Св. Олександри в Ставрополі, Жіночого благодійного товариства Св. Рипсимії в Єрвані, Катеринодарського благодійного товариства.

Дітищем Єлизавети Ксавер'ївни довгий час залишався й Михайло-Семенівський сирітський будинок для хлопчиків-сиріт, який було зведено у 1858 р. на честь її чоловіка. На будівництво будинку княгиня надала 135 тис. руб. [2], крім того, передавала великі грошові суми на утримання вихованців, увела стипендію імені свого чоловіка.

Велику увагу найясніша княгиня надавала підтримці і розвитку освітньої галузі. За її безпосередньої участі як організатора і донатора фінансових пожертвувань, були засновані Керченський дівочий інститут (Єлизавета Ксавер'ївна була почесною піклувальницею закладу), освітні установи жіночих товариств Св. Ніни, Св. Олександри, Св. Рипсимії. Зокрема відомо, що на організацію школи для дівчат Св. Ніни у Тифлісі, княгиня надала 100 тис. руб.

Разом зі своїм чоловіком Єлизавета Ксавер'ївна опікувалися Одеським інститутом шляхетних панянок. Відомим є факт про те, що княгиня неодноразово зверталася до імператриці Марії з проханням взяти інститут під її піклування (включити до складу навчальних закладів Відомства імператриці Марії), надавала чималі грошові пожертвування на утримання вихованок. Улюбленою справою Єлизавети Ксавер'ївни на довгі роки було також піклування про школу для дітей, батьки яких служили у княгині. В ній навчалось близько 40 дітей, з-поміж яких і діти бідних [2].

Княгиня Єлизавета померла в Одесі у 1889 р. Могила її знаходилася біля надгробка чоловіка, що було рідким явищем, коли в кафедральному соборі поховано жінку. Виняток становили тільки члени царської родини.

**Висновки.** Нами представлено неповний перелік благодійних справ найяснішої княгині. Крім організації й підтримки добродійних товариств, освітніх установ, дитячих притулків, лікарень, богаділень Єлизавета Ксавер'ївна ініціювала видання альманаху «Подарок бедным» (Одеса, 1834 р.), жертвувала великі кошти на утворення сільських банків, відсотки з капіталу яких йшли на утримання лікарень та ін. З огляду на всю масштабність її роботи, стає зрозумілим, чому княгиню називали «душею благодійності» і «добрим небесним ангелом». Її особистісні риси – милосердність, кордоцентризм, жертвовність та активна громадянська позиція можуть стати зразком для сучасних жінок, які прагнуть займатися благодійністю.

Перспективний напрям подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні досвіду благодійних ініціатив відомих жінок України кінця XVIII – поч. ХХ ст. – Варвари Репніної-Волконської (засновниця і донаторка Інституту шляхетних панянок у Полтаві); Катерини Галаган (піклувальниця і жертводавиця Колегії Павла Галагана); Христини Алчевської (організаторка і піклувальниця недільних шкіл) та ін.

#### Список використаних джерел

1. Воронцова Єлизавета Ксаверівна [Електронний ресурс] // Християнський портал : [сайт]. – Текст дані. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 12.05.2015). – Назва з екрана.



2. Головань В.И. Воронцова Єлизавета Ксаверьевна – светлейшая княгиня [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://odesskiy.com/>(дата звернення: 25.05.2015). – Назва з екрана.

3. Гребцова И. С. Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX века) : монография / И. С. Гребцова, С. А. Накаева. – Одесса : Астропринт, 2007. – 280 с.

4. Усенко П. Г. Воронцова (у дівоцтві – Браницька) Єлизавета Ксаверівна // Енциклопедія історії України: Том 1: А–В / Редколегія: В.А. Смолій (голова) та інші. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 2003. – 688 с.: іл. – С. 635.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2015 р.

**Ильченко Е.**

Полтавский национальный педагогический институт имени В.Г. Короленко, г. Полтава

### **РОЛЬ КНЯГИНИ ЕЛИЗАВЕТЫ ВОРОНЦОВОЙ В ОРГАНИЗАЦИИ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ НА ЮГЕ УКРАИНЫ**

В статье обосновано содержание понятия «благотворительность женщин», освещен опыт благотворительной деятельности Елизаветы Воронцовой (1792 – 1880 гг.). Исследованы биографические страницы жизни княгини, проанализированы основные направления ее благотворительности, ориентированные на помощь и поддержку детям, женщинам, больным, старикам.

**Ключевые слова:** *Елизавета Воронцова, благотворительность женщин, женское благотворительное общество, институт благородных девиц, школа, исторический опыт.*

**Ishchenko O.**

Poltava national pedagogical University named after V. Korolenko, Ukraine

### **THE ROLE OF PRINCESS ELIZABETH VORONTSOVA IN THE ORGANIZATION OF CHARITY IN THE SOUTH OF UKRAINE**

The article substantiates the concept of «women charity», which is interpreted as a historical and educational, socially significant phenomenon of religious-secular origin, characterized by gender snort, integration in the pedagogical basis of natural female cordocentesis and high civic consciousness, is an important dominant social progress, component of the distinctive culture of the Ukrainian people, a powerful lever of development and development education. In line with this definition reflects the experience of charitable work Elizabeth Vorontsova (1792 – 1880's). Researched biographical pages of the life of the Princess, analyzed the main directions of its charitable activities in the South of Ukraine – the organization and content of women's charitable societies, institutes for noble maidens, women's schools, orphanages, hospitals, almshouses.

**Key words:** *Elizabeth Vorontsova, women charity, women`s charitable society, the institute of noble maidens, school, historical experience.*